

Міністерство освіти і науки України
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
Національна академія правових наук України

**ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО В СИСТЕМІ
МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ:
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ**

Матеріали «круглого столу»

(Харків, 4 грудня 2015 року)

За загальною редакцією *А. П. Гетьмана*

Харків
«Право»
2015

УДК 349.6
ББК 67.307
Е45

*За зміст та якість матеріалів
відповідальність несуть автори публікацій*

Екологічне право в системі міждисциплінарних зв'язків: методологічні засади : матеріали «круглого столу» (Харків, 4 груд. 2015 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Право, 2015. – 344 с.

ISBN 978-966-458-918-2

Збірник містить тези наукових доповідей учасників «круглого столу», що відбувся у м. Харкові 4 грудня 2015 р.

Розраховане на науковців, фахівців у галузі права, студентів юридичних вищих навчальних закладів та всіх, хто цікавиться питаннями екологічного, земельного та аграрного права України.

УДК 349.6
ББК 67.307

© Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, 2015
ISBN 978-966-458-918-2 © Офортлення. Видавництво «Право», 2015

Сустнов Євгеній Павлович
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри екологічного права
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОСИСТЕМНОГО ПІДХОДУ

Життя — справжнє диво Всесвіту — зародилося близько 4 млрд років тому, а сучасна людина, людина розумна, з'явилася всього 200 тис. років тому. Але й за цей час ми вже досягли «значних успіхів» у руйнуванні природного балансу, настільки необхідного для життя на Землі. За останні 50-100 років наша планета змінилася більше, ніж за всі попередні покоління людей.

Виробництво, індустріалізація, бездумне споживання природних ресурсів викликали серйозні екологічні проблеми та наслідки, причому в ХХ ст. цей масштаб досяг розмірів глобальної катастрофи. Ми опинилися в стані незрячої людини, яка раптово прозріла на краю прірви. Що робити далі? Як запобігти катастрофі? Чи можна виправити те, що ми вже накоїли?

На переконання вчених, основною причиною глобальних негативних змін у природі послужили не забрудненість навколишнього середовища, від якого зараз потерпає більшість населення, і навіть не потепління клімату, викликане парниковим ефектом. Такі зміни обумовлені головним екологічним підсумком господарської діяльності людини — руйнуванням життєвого циклу, довіреного нам самою природою, а точніше — руйнуванням природних екологічних систем.

Екологічна система, або екосистема — біологічна система, що складається зі спільноти живих організмів (біоценоз), середовища їх існування (біотоп), системи зв'язків, що здійснюють обмін речовиною та енергією між ними. Отже, екосистема — це сукупність живих організмів, які пристосувалися до спільного проживання в певному середовищі існування, утворюючи з ним єдине ціле.

Термін «екосистема» вперше ввів у науковий обіг англійський еколог Артур Тенслі у своїй праці «Правильне і неправильне використання ботанічних термінів» (1935 р.). Так він позначив сукупність організмів,

що мешкають у певному біотопі, яка, на його переконання, є саме системою, з її складовими елементами, єдиною історією та здатністю до узгодженого розвитку.

Виділяють різні типи екосистем: наземні (тундри, ліси, степи, савани, пустелі), прісноводні (озера, річки, струмки, джерела, болота, марші), морські (відкритий океан, прибережні води, прибережні бухти, протоки, гирла річок, лимани, солоні марші, глибоководні рифтові зони), а також штучні — створені людиною своїми зусиллями для задоволення власних потреб (сади, парки, поля, городи, поселення різного типу, штучні водойми та ін.).

Розмір екологічної системи може бути різний: це може бути тропічний ліс Амазонської низовини, яка має площу близько 7 млн км², або окремих ставок. Різні екосистеми відокремлені географічними бар'єрами — пустелями, горами, океанами, або ізольовані іншим чином — так як річки чи озера. Ці межі не є абсолютно непроникними, а тому екосистеми накладаються одна на одну, що дає змогу розглядати Землю як одну надзвичайно складну екологічну систему.

У наш час терміном «екосистема» оперують як природничі науки, так і суспільні, зокрема міжнародне екологічне право. Цей термін застосовується низкою міжнародних конвенцій з охорони довкілля: Про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення, 1973 р., Про збереження мігруючих видів диких тварин 1979 р., Про збереження морських живих ресурсів Антарктики 1980 р., Про захист Чорного моря від забруднення 1992 р., Про зміну клімату 1992 р., Про охорону біологічного різноманіття 1992 р., Про охорону ріки Дунай 1994 р., Про стійкі органічні забруднювачі 2001 р., Про охорону та сталий розвиток Карпат 2003 р. та ін. У Конвенції про охорону біологічного різноманіття «екосистема» визначається як динамічний комплекс угруповань рослин, тварин і мікроорганізмів, а також їх неживого навколишнього середовища, взаємодіючих як єдине функціональне ціле.

Значення екосистем у природі складно переоцінити, адже вони по суті є гарантом стабільності навколишнього природного середовища, найважливішою структурною одиницею довкілля, фундаментом життя. Разом із тим хижацька господарська діяльність людини призвела до істотного зменшення природних екосистем. Різке ослаблення середовищесформуючої та стабілізуючої функції екосистем на значних морських і суходільних територіях загрожує біосфері найкатастрофічнішими на-

слідками. Руйнування природних екосистем підриває основи існування багатьох видів і їх угруповань, частина яких вже зникла з лиця Землі, а інша знаходиться на межі вимирання.

З урахуванням функцій екологічних систем у природі та їх значення для підтримання її сприятливого стану в міжнародному екологічному праві виникла та поширилася в 90-х рр. XX ст. концепція екосистемного підходу.

Уперше екосистемний підхід було запроваджено на міжнародному рівні в рамках Конвенції про охорону біологічного різноманіття 1992 р. Хоча в самому тексті документа цей підхід прямо не передбачається, проте існує низка рішень Конференцій Сторін Конвенції з цього питання. Так, у 2000 р. VI Конференція (м. Найробі, Кенія) визначила екосистемний підхід як «стратегію інтегрованого управління суходільним і водним середовищами та живими ресурсами, яка забезпечує збереження та стале використання у справедливий спосіб».

Разом із тим зазначимо, що окремі аспекти екосистемного підходу були й раніше передбачені на міжнародному рівні. Так, у Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення, 1973 р. у ч. 3 ст. 4 наводяться певні застереження щодо торгівлі зразками видів, занесених до Додатка II Конвенції (цей Додаток включає види, які на даний час хоча й не перебувають під загрозою зникнення, але можуть опинитися під цією загрозою, якщо торгівля їхніми зразками не буде суворо врегульована з метою недопущення використання, несумісного з їхнім виживанням). Саме вказується, що Науковий орган кожної Сторони контролює як дозволи на експорт зразків видів, занесених до Додатка II, так і фактичний експорт таких зразків. У разі, коли Науковий орган визначить, що експорт зразків будь-якого такого виду повинен бути обмежений з метою підтримання виду в усьому його ареалі на рівні, що відповідає його ролі в екосистемі, де він мешкає, вказаний орган рекомендує відповідному Адміністративному органу вжити належні заходи, спрямовані на обмеження видачі дозволів на експорт зразків даного виду.

Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин 1979 р. у ст. 2 серед основних принципів називає важливість збереження не лише окремих видів таких тварин, зокрема тих, статус збереження яких їх несприятливим, а й середовищ їхнього існування, для чого зобов'язує держави індивідуально або у співробітництві вживати необхідних заходів.

У ст. 1 Конвенції про збереження морських живих ресурсів Антарктики 1980 р. міститься визначення морської екосистеми Антарктики як комплексу взаємовідносин морських живих ресурсів Антарктики один з одним і з їхнім навколишнім фізичним середовищем. А серед принципів збереження морських живих ресурсів Антарктики, відповідно до яких має проводитися будь-який промисел і пов'язана з ним діяльність у районі застосування Конвенції, ст. 2 (ч. 3, п. «с») називає запобігання змінам або зведення до мінімуму небезпеки змін у морській екосистемі, що є потенційно необоротними протягом двох або трьох десятиліть, беручи до уваги стан наявних знань про прямий і непрямий вплив промислу, вплив внесення невластивих даному району видів, наслідків пов'язаної з цим діяльності для морської екосистеми.

Конвенція про захист Чорного моря від забруднення 1992 р. спрямована на запобігання забрудненню морського середовища Чорного моря і збереження його живих ресурсів. У Додатку II до Конвенції серед потенційних шкідливих наслідків для морських екосистем названо вплив на ці екосистеми, особливо на живі ресурси, види, що знаходяться під загрозою зникнення, та найважливіші середовища проживання.

Рамкова конвенція ООН про зміну клімату 1992 р. під «несприятливими наслідками зміни клімату» розуміє зміни у фізичному середовищі або біоті, які викликаються зміною клімату, і дуже негативно впливають на склад, відновну здатність або продуктивність природних і регулюючих екосистем, або на функціонування соціально-економічних систем, або на здоров'я і добробут людини. Кінцевою метою Конвенції, згідно зі ст. 2, є досягнення стабілізації концентрацій парникових газів в атмосфері на такому рівні, який не допускає би небезпечного антропогенного впливу на кліматичну систему. Такий рівень має бути досягнутий у строки, необхідні для природної адаптації екосистем до зміни клімату, що дасть можливість не ставити під загрозу виробництво продовольства і сприятиме забезпеченню подальшого економічного розвитку на стійкій основі.

Як уже зазначалося, у Конвенції про охорону біологічного різноманіття 1992 р. надано визначення екологічної системи, а також вказано, що основною вимогою щодо збереження біологічного різноманіття є збереження *in-situ* екосистем і природних місць мешкання, підтримка і відновлення життєздатних популяцій видів у їх природних умовах. У свою чергу, «умови *in-situ*» — це умови, в яких існують генетичні ресурси в рамках екосистем і природних місць мешкання, а у випадку

акліматизованих або культивованих видів — у тому середовищі, в якому вони набули свої характерні ознаки. Стаття 8 Конвенції, яка має назву «Збереження in-situ», проголошує, що кожна Сторона, наскільки це можливо і доцільно: сприяє захисту екосистеми, природних місць мешкання і збереженню життєздатних популяцій видів у природних умовах (п. «d»); приймає заходи щодо реабілітації та відновлення деградованих екосистем і сприяє відновленню видів, які є під загрозою, зокрема, шляхом розробки та здійснення планів і стратегій раціонального використання (п. «f»); запобігає впровадженню, контролює або знищує всі чужорідні види, які загрожують екосистемам, місцям мешкання або іншим видам (п. «h»).

У ст. 1 Конвенції про охорону ріки Дунай 1994 р. надано визначення поняття «транскордонний вплив», під яким розуміється будь-який значний несприятливий вплив на річкове середовище, який виникає від зміни в умовах вод, спричиненої діяльністю людини, і який простягається за територію під юрисдикцією Договірної сторони. А далі вказується, що такі зміни можуть шкодити життю та власності, безпеці засобів і відповідних водних екосистем. Серед основних цілей Конвенції у ст. 2 закріплено збереження та відновлення екологічних систем, а також налагодження співробітництва, спрямованого на уникнення тривалої екологічної шкоди та охорону екосистем.

Основною метою Конвенції про стійкі органічні забруднювачі 2001 р. є охорона здоров'я людини та навколишнього природного середовища від таких забруднювачів. У її преамбулі вказано, що стійкі органічні забруднювачі мають токсичні властивості, виявляють стійкість до розкладання, характеризуються біоаккумуляцією і є об'єктом транскордонного перенесення по повітрю, воді та мігруючими видами, а також осаджуються на великій відстані від джерела їхнього викиду, нагромаджуючись в екосистемах суші та водних екосистемах. Для зменшення та усунення викидів таких речовин Конвенція передбачає низку заборонних, обмежувачих та стимулюючих заходів.

У п. 1 ст. 2 Конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат 2003 р. визначені цілі її прийняття — поліпшення якості життя, зміцнення місцевих економік та громад, збереження природних цінностей та культурної спадщини. А п. 2 цієї ж статті вказує, що для досягнення цих цілей Сторони вживають відповідних заходів, підтримуючи, серед іншого, й екосистемний підхід. Далі містяться зобов'язання Сторін у рамках екосистемного підходу щодо:

1. *Збереження та сталого використання біологічного та ландшафтного різноманіття (ст. 4).* Зокрема вказується, що Сторони здійснюють політику, спрямовану на збереження, стале використання та відтворення біологічного та ландшафтного різноманіття на всій території Карпат; вживають відповідних заходів з метою забезпечення високого рівня охорони та сталого використання природних і напівприродних середовищ існування, їх цілісність і взаємозв'язок, а також характерних для Карпат видів флори і фауни; сприяють належному поведженню із середовищами існування, відтворенню деградованих середовищ існування; проводять державну політику, спрямовану на запобігання ввезенню неаборигенних видів та поширенню генетично модифікованих організмів, які становлять загрозу екосистемам, середовищам існування чи видам, а також на їхній контроль або знищення тощо.

2. *Просторового планування (ст. 5).* Зазначається, що Сторони проводять політику просторового планування, спрямовану на охорону та сталий розвиток Карпат і їхніх гірських екосистем.

3. *Сталого та інтегрованого управління водними ресурсами і річковими басейнами (ст. 6).* Зауважується, що Сторони проводять політику, спрямовану на збереження природних водостоків, джерел, озер та ресурсів підземних вод, збереження та охорону водно-болотних угідь і водно-болотних екосистем, а також охорону від негативних природних та антропогенних явищ, таких як повені, аварійне забруднення водних ресурсів та ін.

4. *Сталого сільського та лісового господарства (ст. 7).* Закріплюється, що Сторони вживають відповідних заходів щодо розробки та здійснення їхньої сільськогосподарської політики, враховуючи потреби щодо охорони гірських екосистем і ландшафтів, біорізноманіття; проводять політику, спрямовану на розвиток і розробку документів, які сприяють інтеграції екологічних інтересів до сільськогосподарської політики, враховуючи при цьому важливе екологічне значення Карпатських гірських екосистем; використовують практику щодо сталого управління гірськими лісами у Карпатах, враховуючи численні функції лісів, важливе екологічне значення Карпатських гірських екосистем.

5. *Сталого транспорту та інфраструктури (ст. 8).* Передбачається, що Сторони проводять політику планування і розвитку щодо сталого транспорту та інфраструктури з урахуванням особливостей гірського довкілля, необхідності охорони вразливих територій, зокрема регіонів, багатих на біорізноманіття, територій, на яких знаходяться міграційні

шляхи, а також співпрацюють щодо розробки сталої транспортної політики, яка забезпечує переваги мобільності та доступу в Карпатах, водночас зменшуючи негативний вплив на здоров'я людей, ландшафти, рослини, тварин та їхні середовища існування.

6. *Промисловості та енергетики (ст. 10)*. Наголошується, що Сторони сприяють застосуванню більш чистих технологій виробництва для адекватного попередження, реагування та ліквідації промислових аварій та їхніх наслідків, а також для охорони здоров'я людей та збереження гірських екосистем.

7. *Системи оцінки/інформації про стан довкілля, моніторингу і раннього попередження (ст. 12)*. Зосереджується увага на тому, що Сторони здійснюють оцінку ризиків впливу на навколишнє середовище та стратегічну екологічну оцінку, враховуючи особливості Карпатських гірських екосистем.

Таким чином, проаналізувавши наведені міжнародно-правові акти, можна зазначити, що на міжнародному рівні екосистемний підхід визнано як стратегію інтегрованого екологічного управління, яка поєднує в собі охорону окремих видів флори і фауни, середовищ їх існування, обмеження людської діяльності, шкідливої для довкілля, охорону природних екосистем і зв'язків усередині них і між ними. Теоретичне та практичне значення екосистемного підходу полягає в тому, що він зумовлює ефективнішу дію екологічного права, досягнення його цілей щодо підтримання та відновлення сприятливого стану навколишнього природного середовища.

Черкашина Марина Костянтинівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри екологічного права

Національного юридичного

університету імені Ярослава Мудрого

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ МОНІТОРИНГУ ВОД

Вода, як природний ресурс, є основою життєдіяльності будь-яких живих організмів, тому питання про те, наскільки вона є важливою для людини як біологічної істоти, вже не викликає жодних дискусій. У той